

**You have downloaded a document from
RE-BUS
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Wyznaczniki poczucia tożsamości regionalnej mieszkańców Zagłębia Dąbrowskiego

Author: Katarzyna Czepiel

Citation style: Czepiel Katarzyna. (2013). Wyznaczniki poczucia tożsamości regionalnej mieszkańców Zagłębia Dąbrowskiego. "Edukacja Międzykulturowa" (2013), nr 2, s. 163-178.

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersytet ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

KATARZYNA W. CZEPIEL

Wyznaczniki poczucia tożsamości regionalnej mieszkańców Zagłębia Dąbrowskiego

Streszczenie: Autorka artykułu dokonuje próby opisu wyznaczników tożsamości mieszkańców Zagłębia Dąbrowskiego – regionu na pograniczu śląsko-małopolskim – ze szczególnym uwzględnieniem jego stolicy – Sosnowca. Do opisu tożsamości wykorzystuje Tadeusza Lewowickiego Teorię Zachowań Tożsamościowych, w której wyróżniono sześć obszarów uwarunkowań tożsamości i zachowań tożsamościowych. Autorka podkreśla, że nie bez znaczenia dla kształtowania się tożsamości regionalnej mieszkańców Sosnowca jest fakt zamieszkiwania na pograniczu śląsko-zagłębiowskim oraz historyczne podziały ziem polskich z czasów rozbiorów. Historyczne i geograficzne uwarunkowania przyczyniły się do powstania antagonizmów między Ślązakami i Zagłębiakami, które – w założeniu autorki – mogą przyczyniać się do wzmacniania tożsamości mieszkańców Zagłębia.

Słowa kluczowe: tożsamość kulturowa, tożsamość regionalna, Zagłębie Dąbrowskie, pogranicze, obcość kulturowa, stereotypy

Przełom XX i XXI wieku to okres odradzania się regionalizmu oraz wzmożonej dyskusji na temat tożsamości człowieka. Renesans kultur regionalnych rozpoczął się w Europie Zachodniej w latach 60. ubiegłego stulecia, w Polsce dopiero po przemianie ustrojowej. W okresie państwa socjalistycznego problematyka regionalna była ograniczana, celem władz była szeroko posunięta unifikacja. Odrębności regionalne były minimalizowane, a nawet zwalczane. Komunistyczny projekt unifikacji życia społecznego „obejmował m.in. ujednolicenie kultury narodowej, narzucenie jej zestandaryzowanych wzorców na całym obszarze kraju, eliminację wpływów niezależnych od państwa instytucji, w szczególności Kościoła katolickiego. W wymiarze regionalnym ograniczał drastycznie samorządność, pozostawiając zaledwie jej pewne formy na poziomie lokalnym, reduktował regionalne życie polityczne do aspektu polityki ogólnokrajowej oraz zawężył uprawomocnioną

kulturę regionalną do sfery mało znaczącej folklorystyki i zatwierdzonych na szczeblu centralnym mitów historycznych zgodnych z ideologicznymi schematami”¹.

Wraz z odradzaniem się regionalizmu zaczęła pojawiać się w dyskursie społecznym problematyka tożsamości regionalnej. Jednym z zasadniczych stało się pytanie o to, „w jakim stopniu tożsamości regionalne tworzone mogą czy powinny być »od podstaw«, w jakim zaś stopniu powinny oparte być na istniejących wcześniej tradycjach kulturowych, uwarunkowaniach historycznych itp.”² Co tworzy ową tożsamość? Czy samo przywiązanie emocjonalne do regionu może świadczyć o silnej identyfikacji regionalnej, czy nieodzowne będą tu także komponenty: poznawczy i behawioralny? T. Lewowicki³, pisząc o poczuciu tożsamości narodowej młodzieży zaolziańskiej, zauważa, że kwestie tożsamościowe uległy przeobrażeniom i porównywanie ich z ujęciami tradycyjnymi może prowadzić do wniosków, że dotychczasowy model tożsamości załamuje się. Poczucie tożsamości, które niegdyś opierało się na wszystkich trzech wymienionych przeze mnie komponentach, w dzisiejszych czasach może istnieć bez któregoś z nich. Lewowicki stawia hipotezę, że poczucie tożsamości podtrzymywane jest współcześnie bardziej w warstwie emocjonalnej niż w warstwie wiedzy i przekonań o ważnej roli tej wiedzy, a udział w kulturze „staje się coraz bardziej nawykowy niż świadomy, celowy, racjonalny i oparty na znajomości tradycji kulturowej”⁴.

Nie ulega wątpliwości, że w budowaniu poczucia tożsamości człowieka bardzo ważnym elementem jest identyfikacja z regionem. Jest ona podstawą kształtowania i rozwijania tożsamości kulturowej, rozumianej jako tożsamość otwarta, będąca wynikiem indywidualnego, świadomie przemyślanego wyboru wartości. Jerzy Nikitorowicz pisze, iż bez trwałego rdzenia (mała ojczyzna), bez wyraźnego samookreślenia własnej odrębności powstają trudności w nabywaniu tożsamości otwartej. Region jest źródłem tego, co w tożsamości kulturowej człowieka jest mu najbliższe, co stanowi element codziennych

¹ T. Zarycki: *Wybrane dylematy budowy tożsamości regionalnej*. W: A. Kasińska-Metryka, R. Miernik (red.): *Tożsamość województwa świętokrzyskiego w kontekście kraju i Unii Europejskiej*. Kielce – Katowice 2008, „Unikat 2”, s. 37.

² Tamże, s. 43.

³ T. Lewowicki: *Poczucie tożsamości narodowej młodzieży – stałość i zmienność (uwagi końcowe)*. W: T. Lewowicki (red.): *Poczucie tożsamości narodowej młodzieży*. Cieszyn 1994, UŚ – Filia w Cieszynie, s. 134.

⁴ Tamże, s. 134.

interakcji. W procesie globalizacji pojęcie regionu, *małej ojczyzny*, nabiera coraz większego znaczenia⁵.

Przedmiotem moich zainteresowań naukowych uczyniłam region Zagłębia Dąbrowskiego i jego stolicę, Sosnowiec, którą uznaję za moją *matką ojczyzną*. Region ten jest słabo rozpoznawanym w skali kraju, w ogólnopolskich mediach o ziemiach Zagłębia często mówi się „Śląsk”. I mimo że można ten fakt w pewnym sensie usprawiedliwić położeniem ziem zagłębiowskich na terytorium województwa śląskiego, to wśród mieszkańców regionu wzbudza to ostry sprzeciw i niezgodę na łączne traktowanie jakże różnych, kulturowo i historycznie, grup Ślązaków i Zagłębiaków. Procesy poszukiwania własnej tożsamości przez Zagłębiaków uwarunkowane są wielorako: „skomplikowanymi stosunkami etnicznymi typowymi dla regionu pogranicza, przeszłością historyczną tego obszaru, historią rodzinną, względami ekonomicznymi i siłą powiązań lokalnych”⁶. W literaturze przedmiotu podkreśla się rolę wartości uznawanych za typowe dla Zagłębia: kult pracy, szacunek dla wiedzy i regionu, jego osiągnięć, przywiązanie do tradycji historycznej i politycznej⁷. Czy są to rzeczywiste elementy tożsamości zagłębiowskiej? Czy można doszukać się innych swoistych cech charakteryzujących tożsamość mieszkańców regionu?

Próby opisu wyznaczników poczucia tożsamości mieszkańców Zagłębia Dąbrowskiego, ze szczególnym uwzględnieniem jego stolicy, Sosnowca, dokonam poprzez odwołanie się do Teorii Zachowań Tożsamościowych Tadeusza Lewowickiego (TZT). Teoria zakłada, że istnieje kilka obszarów elementów zachowań tożsamościowych, „pozwalających identyfikować tę tożsamość, manifestować ją, zabiegać o trwanie i dobre warunki rozwoju, korzystne przemiany”⁸. Uznaję przyjęcie takiej konstrukcji teoretycznej za zasadne z uwagi na fakt, że jest to pierwsza i jedyna, jak do tej pory, teoria pedagogiczna, która może przybliżyć do lepszego zrozumienia zachowań wyznaczanych przez poczucie tożsamości. Drugim aspektem, który wzię-

⁵ J. Nikitorowicz: *Tożsamość – istota, geneza, wymiary*. W: T. Pilch (red.): *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. T. 6. Warszawa 2007, „Żak”, s. 754–756.

⁶ B. Barańska: *Tożsamość regionalna mieszkańców Zagłębia Dąbrowskiego w badaniach empirycznych*. W: M. Barański (red.): *Zagłębie Dąbrowskie. W poszukiwaniu tożsamości regionalnej*. Katowice 2001, UŚ, s. 94.

⁷ Tamże, s. 95.

⁸ T. Lewowicki: *Szkic do teorii zachowań tożsamościowych*. W: T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur (red.): *W poszukiwaniu teorii przydatnych w badaniach międzykulturowych*. Cieszyn 2001, UŚ – Filia w Cieszynie, s.162.

łam pod uwagę przy doborze tej teorii, jest – podkreślana przez autora TZT – możliwość wykorzystania jej w badaniach i studiach służących poznaniu społeczności pograniczy⁹, a za taką społeczność uznaję mieszkańców Sosnowca, żyjących na pograniczu zagłębiowsko-śląskim.

W Teorii Zachowań Tożsamościowych Lewowicki wyróżnia sześć obszarów uwarunkowań tożsamości i zachowań tożsamościowych¹⁰. Pierwszy z nich obejmuje losy historyczne, identyfikację z określonym terytorium i grupą społeczną, odrębność instytucji tworzących organizm państwowy, kwestie państwowej odrębności i niezależności. Drugi to odrębność kultury, języka, obyczaju i religii. Trzeci obszar, zdaniem autora, kojarzony bywa ze swoistą genealogią historyczną postrzeganą niekiedy w kategoriach biologiczno-rasowych, niekiedy cech osobowości (wyobrażenia o swoistych cechach grupy, stereotypy). Czwarty obszar to kondycja gospodarczo-ekonomiczna, standardy życia, pozycja grupy wyznaczana pozycją cywilizacyjną, potęgą techniczną i technologiczną, potęgą kapitału. Piąty obszar dotyczy psychologicznych i socjologicznych koncepcji (teorii) zachowań społecznych, a szósty – kontekstów politycznych, światopoglądowych, społecznych, gospodarczych itd., oddziałujących na życie małych i dużych grup społecznych.

Niniejszy tekst będzie jedynie szkicem, próbą znalezienia i opisu podstawowych elementów tworzących tożsamość zagłębiowską. Posłuży on jednak jako wstęp do badań oraz lepszego poznania i opisanie poczucia tożsamości mieszkańców Zagłębia Dąbrowskiego¹¹. Podstawę do opisu stanowić będą jedynie trzy pierwsze obszary wyróżnione przez Lewowickiego, po pierwsze z uwagi na ograniczoną formę wypowiedzi, po drugie – najsilniej odznaczają się, moim zdaniem, w obrazie mieszkańców regionu.

Losy historyczne, identyfikacja z terytorium i grupą społeczną, odrębność i niezależność

W przypadku Zagłębiaków obszar historii, identyfikacji z terytorium oraz odrębności i niezależności jest niezwykle ważny, ponieważ uwarunkowania

⁹ Tamże, s. 160–164.

¹⁰ Tamże, s. 162–164.

¹¹ Autorka przygotowuje dysertację doktorską pod kierunkiem dr hab. prof. UŚ Aliny Szczurek-Boruty, na Wydziale Etnologii i Nauk o Edukacji w Cieszynie Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, dotyczącą poczucia tożsamości mieszkańców Zagłębia Dąbrowskiego.

historyczne i terytorialne w dużej mierze oddziałują na poczucie odrębności mieszkańców regionu. Nie zgadzam się z wypowiedzianymi przez niektórych opiniami, że tożsamość zagłębiowska istnieje tylko w opozycji do silnej tożsamości śląskiej, a bardziej niż przywiązanie do Zagłębia manifestuje się odrębność od Śląska.

Faktem jest, że wiedza mieszkańców Zagłębia o historii regionu jest mała, zwłaszcza wśród osób młodych¹², lecz przyjmując przywołaną już hipotezę Lewowickiego, że poczucie tożsamości może ujawniać się w jedynie warstwie emocjonalnej, nie można bez badań wygłaszać sądów o braku wyznaczników tożsamości zagłębiowskiej. Ponadto warto zauważyć, że przez ostatnie kilka lat regionalne stowarzyszenia i instytucje dokładają wszelkich starań, by wiedzę tę przekazywać mieszkańcom, o czym będzie mowa w dalszej części artykułu.

Zagłębie Dąbrowskie jest regionem historyczno-geograficznym leżącym na pograniczu obecnych województw śląskiego i małopolskiego, którego współczesne oblicze zostało ukształtowane głównie w XIX wieku i które pod względem etnicznym i językowym przynależy do grupy małopolskiej. Ziemie zagłębiowskie niemal nigdy nie miały nic wspólnego ze Śląskiem, co konsekwentnie podkreślane jest przez regionalistów broniących odrębności Zagłębia. W ciągu ponadtysiącletniej historii Polski tylko trzy razy ziemie Zagłębia należały administracyjnie do Śląska: „po raz pierwszy – po III rozbiórce, kiedy powstał tzw. Nowy Śląsk, drugi – w czasie I wojny światowej, trzeci – od 1939 roku (najpierw III Rzesza, potem województwo nazywane czasem śląsko-zagłębiowskim, czasem stalinogrodzkim, a czasem katowickim). Za każdym razem była to jakaś okupacja”¹³.

Funkcjonują dwie koncepcje dotyczące obszaru, który obejmuje historyczny region. Pierwsza – wąska, do której zalicza się miasta: Sosnowiec, Dąbrowa Górnicza, Będzin, Czeladź i Wojkowice, druga – szeroka, w myśl

¹² Badania diagnozujące ogólny stan wiedzy uczniów zagłębiowskich szkół na temat historii regionu w grudniu 2009 roku przeprowadziło stowarzyszenie regionalne Forum dla Zagłębia Dąbrowskiego. Szerzej: K. W. Czepiel: *Szkoła jako miejsce kreowania tożsamości regionalnej dziecka – rzecz o edukacji regionalnej w Zagłębiu Dąbrowskim*. W: T. Lewowicki, A. Różańska, G. Piechaczek-Ogierman (red.): *Wielokulturowość i problemy edukacji*. Cieszyn – Toruń 2012, Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego, Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP w Warszawie, Stowarzyszenie Wspierania Edukacji Międzykulturowej, Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 68.

¹³ J. Krajniewski: *Niezwykła granica*. „Nowe Zagłębie” 2009, nr 1, s. 17.

której do Zagłębia Dąbrowskiego przynależą tereny miast Sosnowca i Dąbrowy Górniczej, powiatów: będzińskiego, zawierciańskiego, myszkowskiego i olkuskiego oraz gmina Ożarówce w powiecie tarnogórskim¹⁴.

Za stolicę Zagłębia Dąbrowskiego uważany jest Sosnowiec, który zaistniał na mapach kraju dzięki uruchomieniu w 1859 roku przebiegającej przez miasto linii Kolei Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej. Terminu „Zagłębie” po raz pierwszy, w połowie XIX wieku, użył Józef Patrycjusz Cieszkowski (ówczesny Naczelnik Zachodniego Okręgu Górniczego w Królestwie Polskim) na oznaczenie terenu eksploatacji węgla kamiennego w Królestwie Polskim, odpowiednio tłumacząc francuskie słowo *bassin*¹⁵. Przyrostek „Dąbrowskie” dodany został później – na przełomie XIX i XX wieku – i pochodzi od wiodącego ośrodka przemysłowego, którym była ówczesna wieś Dąbrowa (od 1916 roku miasto Dąbrowa Górnicza)¹⁶.

Między Zagłębiem Dąbrowskim a Śląskiem przepływa rzeka Brynica, uważana przez mieszkańców obu regionów za granicę. Na znaczenie rzek jako naturalnych granic zwraca uwagę Mirosław Sobecki, pisząc o Niemnie jako symbolu sąsiedztwa Polaków, Litwinów i Białorusinów. Zauważa, że wielkie rzeki europejskie przez wieki odgrywały znaczącą rolę w dynamice kultury, były miejscem spotkań kultur, przestrzenią pogranicza.¹⁷ Podobnie rzecz się ma z Brynicą, bo mimo że nie jest granicą w sensie administracyjnym, to w świadomości mieszkańców pogranicza śląsko-zagłębiowskiego nadal jest symbolem podziałów i przypomina o istniejących dawniej antagonizmach pomiędzy Ślązakami i Zagłębiakami, których echa da się odnaleźć także i dziś.

Jaka jest historia owych podziałów? Jak narodziły się antagonizmy między mieszkańcami obu brzegów Brynicy?¹⁸ Duży wpływ na powstanie kon-

¹⁴ P. Bielecki: *Krótką historia o Zagłębiu Dąbrowskim*. Sosnowiec 2011, Forum dla Zagłębia Dąbrowskiego, s. 1.

¹⁵ J. Przemsza-Zieliński: *Historia Zagłębia Dąbrowskiego*, Sosnowiec 2006, Stowarzyszenie Związek Zagłębiowski, s. 239.

¹⁶ K. W. Czepiel: *Szkoła jako miejsce kreowania tożsamości regionalnej dziecka – rzecz o edukacji regionalnej w Zagłębiu Dąbrowskim*. W: T. Lewowicki, A. Różańska, G. Piechaczek-Ogiernan (red.): *Wielokulturowość i problemy edukacji*. cyt. wyd., s. 79.

¹⁷ M. Sobecki: *Niemen – centrum czy peryferia kultury symbolicznej? Kontekst edukacji międzykulturowej*. W: J. Nikitorowicz, A. Sadowski, D. Misiejuk (red.), „Pogranicze. Studia Społeczne” 2011, t. XVII, cz. I, s. 115.

¹⁸ Por.: K. W. Czepiel: *Szkoła jako miejsce kreowania tożsamości regionalnej dziecka – rzecz o edukacji regionalnej w Zagłębiu Dąbrowskim*. W: T. Lewowicki, A. Ró-

fliktu miały rozbiory Polski oraz wojny napoleońskie. Tereny Zagłębia od 1807 roku wchodziły w skład Księstwa Warszawskiego, a później Królestwa Polskiego i znalazły się pod rosyjskim panowaniem, Śląsk natomiast należał do Prus¹⁹. Początek XIX wieku przyniósł szybki rozwój górnictwa i intensywną industrializację. Na terenie Zagłębia zaczęła rozwijać się infrastruktura transportowa – w połowie XIX wieku wybudowano linię kolejową warszawsko-wiedeńską, a później iwanogrodzko-dąbrowską. Dynamiczny rozwój regionu spowodował napływ ludności poszukującej pracy i pod koniec XIX wieku tereny Zagłębia stały się najbardziej uprzemysłowioną częścią Królestwa Polskiego, a Sosnowiec nazywano największą wsią Europy. Nie nastąpiła jednak poprawa warunków bytowych mieszkańców regionu, wśród których powszechny był analfabetyzm, będący pokłosiem działań zaborcy. Konflikt między Śląskiem a Zagłębiem zaczął się zaogniać z uwagi na lepszą sytuację robotników na niemieckim Śląsku. Ślązacy, w przeciwieństwie do Zagłębiaków, mogli liczyć na państwowe świadczenia socjalne i mieli lepsze warunki pracy i życia. W związku z tym Zagłębie stało się miejscem wystąpień robotników (zaczęła rozwijać się myśl socjalistyczna), którzy oprócz poprawy warunków życia chcieli też niepodległego państwa polskiego. Tak się stało po 1918 roku, kiedy to region ten wszedł w skład powstałego państwa polskiego. W pierwszych latach po wojnie Zagłębiacy wspierali śląskich powstańców walczących o przynależność do państwa polskiego. Ostatecznie na Śląsku powstało autonomiczne województwo śląskie – tereny bogate, Zagłębie znalazło się natomiast w biednym województwie kieleckim. Okres II wojny nie zażegnał konfliktu, a można nawet powiedzieć, że przyczynił się do jego wzmożenia. Śląsk i Zagłębie zostały wcielone do Rzeszy i pod okupacją niemiecką, to Ślązacy byli w uprzywilejowanej sytuacji – z uwagi na znajomość języka polskiego i niemieckiego zajmowali ważne stanowiska administracyjne. Przez wiele powojennych lat funkcjonował śląsko-zagłębiowski antagonizm, odrębność etniczno-kulturowa. Na Śląsku kultywowany był negatywny obraz Zagłębia i Zagłębiaka, podkreślano wyższość cywilizacyjną

żańska, G. Piechaczek-Ogierman (red.): *Wielokulturowość i problemy edukacji*. cyt. wyd., s. 80–81.

¹⁹ Warto dodać, że na terenie dzisiejszego Sosnowca, a dokładnie w dzielnicy Jęzor, w dorzeczu Białej Przemszy, Czarnej Przemszy i Przemszy, znajdował się punkt łączący trzy zabory. To historyczne miejsce nazywane jest Trójkątem Trzech Cesarzy. W miejscu, gdzie stykały się granice Austrii, Rosji i Prus, stoi dziś Obelisk Pamięci o dawnym podziale Europy i jej zjednoczeniu.

mieszkańca Śląska, a niższą – ludności „zza Brynicy”. Uważano, iż Zagłębie to „wylęgarnia komunizmu”. Po II wojnie światowej większość terytorium Zagłębia znalazła się w województwie śląsko-dąbrowskim, potem katowickim i w końcu śląskim. Regiony Zagłębia i Górnego Śląska znalazły się we wspólnej jednostce administracyjnej²⁰.

Odrębność kultury, języka, obyczaju, religii

Dobrawa Skonieczna-Gawlik, etnolożka zajmująca się badaniem tożsamości mieszkańców Zagłębia, podkreśla, że w przeszłości silnie identyfikowali się oni z regionem, a identyfikacja ta opierała się głównie na tradycji i specyficznej kulturze. W dzisiejszych czasach, jej zdaniem, „tożsamość ta wyraża się w inny sposób, np. bardziej aktywną postawą w stosunku do miejsca zamieszkania, współtworzeniem »małej ojczyzny«, przejawianiem nowych inicjatyw kulturalnych”²¹. Dzieje się tak, ponieważ Zagłębie nie ma tak silnych elementów kultury regionalnej jak Śląsk. Specyficzne elementy kultury, tj. obyczaj, język, strój regionalny, symbole są dziś często zapomniane, do tego stopnia, że uważa się, że nigdy ich nie było. Nie jest to jednak prawdą, ponieważ badacze regionu wskazują na istniejące kiedyś specyficzne wyznaczniki tożsamości kulturowej, a działacze regionalni starają się przywracać ich istnienie i propagować elementy kultury regionalnej wśród mieszkańców Zagłębia.

Nie sposób w tak krótkiej formie przekazu dokonać szczegółowej analizy składników kultury zagłębiowskiej, chciałabym jednak zwrócić uwagę na kilka kwestii, które świadczą o odrębności regionu, a mianowicie: język, stroje ludowe, symbole regionu.

Zagłębiacy twierdzą, że specyficzną cechą ich języka jest brak gwary śląskiej, podkreślają, że mówią czystą polszczyzną charakterystyczną m.in. dla środowiska warszawskiego. Wskazują na różnice językowe między Zagłębiem a Śląskiem: „Wszyscy mówimy czysto po polsku. U nas się mówi ładnie

²⁰ Szerzej: P. Bielecki: *Krótką historia o Zagłębiu Dąbrowskim*. cyt. wyd.; J. Przemysza-Zieliński: *Historia Zagłębia Dąbrowskiego*. cyt. wyd.; Z. Woźniczka, P. Celej: *Etos niepodległości*. „Regionalne Studia Polityczne Humanitas” 2010, nr 1; J. Dziadul: *Czerwone i Czarne*, „Polityka” 2011, nr 42 (2829).

²¹ D. Skonieczna-Gawlik: *Kultura duchowa, społeczna i materialna mieszkańców Zagłębia Dąbrowskiego jako wyznacznik tożsamości Zagłębiowskiej*. W: M. Kaczmarczyk, W. Wojtasik (red.): *Tożsamość – Samorządność – Polityka*. Sosnowiec 2011, Oficyna Wydawnicza „Humanitas”, s. 55.

i śpiewnie, nie ma naleciałości jak niemieckie słowa Ślązaków, poza tym ich język jest jakiś taki wulgarny”²².

Z twierdzeniem dotyczącym braku specyficznych cech języka Zagłębiaków niezupełnie zgadza się Aldona Skudrzykowa. Jakkolwiek twierdzi, że „język, który słyszymy na ulicach Sosnowca czy innych zagłębiowskich miejscowości, niewiele różni się od jego postaci ogólnopolskiej”²³, to wskazuje jego wyznaczniki, które związane są z językową i dialektalną przynależnością regionu do Małopolski. Jakie elementy języka świadczą o jego małopolskim pochodzeniu? Po pierwsze, wymowa wygłosowego *om* jak *a* (np. *dzięki wielu studenta*) jako wynik hiperpoprawności językowej. Po drugie, wyraźnie obserwowalna u Zagłębiaków, skłonność do redukcji głosek (zamiast *ść* na końcu wyrazu jest *ś* np. *iś*, *kłaś*) i uproszczeń grup spółgłosek – zamiast *trz* wymawiają *cz* (*trzymaj* to *czymaj*), zamiast *drz* – *dź* (*drzwi* to *dźwi*), prowadząca do powstania hiperyzmów, np. *trzysta woda* (zamiast *czysta woda*). Kolejny regionalizm to różny od ogólnopolskiego, choć w normie użytkowej, rodzaj gramatyczny przypisywany niektórym wyrazom np. *taboretka*, *parasolka*, *beretka*, *pora* (warzywo). Ostatnia, jednak niezwykle rozpowszechniona i obecna nawet w języku ludzi wykształconych cecha, to twarde zakończenie czasowników typu *łapę*, *kąpę*, *kłamę*, *chrapę* itp.²⁴

Kolejnym, jednak zapomnianym, elementem kultury zagłębiowskiej jest strój ludowy. Wiedza o nim jest niewielka, a jego opis przysparza trudności, które wynikają z „urywkowych, niepełnych informacji pochodzących ze skromnej literatury, niemal zupełnego braku źródeł archiwalnych i ikonograficznych, niewielu zachowanych oryginalnych detali odzieży, a także ułamkowych już dzisiaj wspomnień starszego pokolenia”²⁵. Niemniej jednak istniał w Zagłębiu Dąbrowskim strój charakterystyczny dla tego regionu, w którym

²² Wypowiedź zaczerpnięta z materiałów dr. hab. prof. UŚ Zygmunta Kłodnickiego z Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Wydziału Etnologii i Nauk o Edukacji w Cieszynie Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, który od lat prowadzi badania dotyczące Goroli i Hanysów oraz ich wzajemnych relacji. Ten cytat, jak i kolejne, które pojawiać się będą w niniejszym artykule, pochodzi z maszynopisu „*Na Śląsk przyjechali Gorole...*” otrzymanego od autora pracy.

²³ A. Skudrzykowa: *Język – istotny składnik tożsamości regionalnej*. W: M. Barański (red.): *Zagłębie Dąbrowskie. W poszukiwaniu tożsamości regionalnej*. cyt. wyd., s. 309.

²⁴ Tamże, s. 308–313.

²⁵ D. Skonieczna-Gawlik: *Stroje ludowe w Zagłębiu Dąbrowskim*, „Nowe Zagłębie” 2009, nr 5, s. 19.

wyróżnić można elementy odzieży typu zachodniego (śląskiego), małopolskiego oraz – głównie w północno-wschodnim Zagłębiu – elementów odzieży częstochowskiej (typ mazowiecki).²⁶

Działacze regionalni zwracali przez lata uwagę na brak uniwersalnych, jednoznacznie kojarzonych z Zagłębiem Dąbrowskim symboli. Wskazują, że istniały wprowadzić kojarzone z regionem obiekty (np. Zamek w Będzinie, Pałac Kultury Zagłębia), instytucje (Teatr Zagłębia) czy graficzne znaki (jak chociażby herb klubu Zagłębie Sosnowiec), ale nie były kojarzone dostatecznie silnie z całym regionem²⁷. Z uwagi na to członkowie stowarzyszenia Forum Dla Zagłębia Dąbrowskiego stworzyli społeczny herb Zagłębia Dąbrowskiego nawiązujący do historii regionu. Celem akcji była integracja mieszkańców Zagłębia i wzmocnienie tożsamości regionalnej poprzez odwołanie się do regionalnych wartości. Herb stworzony został zgodnie z zasadami heraldyki i zawiera elementy wynikające z tradycji przynależności do Małopolski. Herb przedstawia stylizowanego białego (srebrnego) orła królewskiego umieszczonego na tarczy herbowej w kolorze czerwono-zielonym. Górny pas pola tarczy w kolorze czerwonym nawiązuje bezpośrednio do wielowiekowych, kulturowych, gospodarczych i administracyjnych związków z historyczną ziemią krakowską. Dolny pas koloru zielonego symbolizuje historyczny obszar pogranicza i związaną z tym wielokulturowość opartą na tradycji otwartości i tolerancji, jest także jednym z oficjalnych kolorów górniczych²⁸. Herb wywołuje ostatnio sporą dyskusję wśród polityków zagłębiowskich, przez niektórych z nich jest promowany. Coraz częściej bywa używany w regionie, czego przykładem jest umieszczenie herbu na pierwszej stronie tygodnika „Twoje Zagłębie”, zaraz obok tytułu²⁹. Ma też oficjalny *fanpage* na Facebooku.

Drugim obok herbu symbolem, który zaistniał niedawno w regionie, są tzw. „witacze”, czyli tablice informacyjne stawiane przy wjeździe lub wyjeździe z miasta. Sosnowiec doczekał się pięciu witaczy, które stoją od stycznia 2013 roku na granicy z miastami ościennymi. Na witaczach widnieje napis „Zagłębie Dąbrowskie Witamy!” oraz wspomniany społeczny herb regionu. Pomysłodawcą akcji był wiceprezydent miasta Arkadiusz Chęciński.

²⁶ Tamże, s. 19–20.

²⁷ <http://www.herbzaglebia.pl> (30.01.2013).

²⁸ <http://www.zaglebiedabrowskie.org> (30.01.2013).

²⁹ Herb obok tytułu tygodnika „Twoje Zagłębie” zaczął na stałe gościć od numeru 4/2013.

Opisane przykłady pokazują, że coraz bardziej odradza się tożsamość Zagłębiaków. Jest to oczywiście zasługą regionalistów, jednak działania te spotykają się z dużym poparciem społecznym mieszkańców i samorządowców. Początek XXI wieku przyniósł w Zagłębiu rozkwit działalności instytucji promujących region. Zaczęły powstawać regionalne stowarzyszenia promujące m.in. edukację regionalną w szkołach, pojawia się coraz więcej publikacji dotyczących zagłębiowskiej tożsamości, promocję regionu prowadzi także prasa lokalna, jak i sami mieszkańcy (np. na Facebooku). Kulturowych wyznaczników tożsamości zagłębiowskiej jest więcej (np. lewicowa kultura polityczna), nie sposób jednak wszystkich opisać w niniejszym artykule.

Swoista genealogia historyczna postrzegana niekiedy w kategoriach biologiczno-rasowych, niekiedy cech osobowości (wyobrażenia o swoistych cechach grupy, stereotypy)

Obszar ten wiąże się w dużej mierze z tożsamością społeczną człowieka, która definiowana jest jako „zbiór samookreśleń, z pomocą których jednostka opisuje własną osobę, różnicując pomiędzy Ja i Inni Ludzie, w kategoriach My-nie-My (Oni)”³⁰. Tożsamość społeczna tworzy się dzięki kontaktom z innymi. Żyjąc w danej społeczności, identyfikujemy się z nią, z jej wartościami i zasadami, nabywając tym samym tożsamość My. „Nie ma innej możliwości tworzenia obrazu siebie, koncepcji siebie czy identyfikowania się (przynależności), jeżeli nie ma grupy odniesienia, osób znaczących, dziedzictwa kulturowego”³¹. Grupy odniesienia stanowiące w procesie interakcji są elementarnym źródłem tożsamości jednostki, są fundamentem budowania znaczeń i wartości poprzez stanowienie kontekstów, w których owe znaczenia i wartości się aktywują³².

³⁰ Tamże, s. 767.

³¹ J. Nikitorowicz: *Dylematy kreowania tożsamości w wymiarze kulturowym*. W: T. Lewowicki, B. Grabowska, A. Różańska (red.): *Socjalizacja i kształtowanie się tożsamości – problemy i sugestie rozwiązań*. Cieszyn – Warszawa – Toruń 2008, Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego, Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP w Warszawie, Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 16.

³² M. Sobecki: *Interakcjonizm symboliczny a edukacja międzykulturowa*. W: T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur (red.): *W poszukiwaniu teorii przydatnych w badaniach międzykulturowych*. cyt. wyd., s. 97.

Procesem leżącym o podstaw formowania się tożsamości społecznej człowieka jest podział na „swoich” i „obcych”. Obcość kulturowa jest czynnikiem wspierającym utożsamianie się z własną grupą i dystansowanie się wobec obcych. Podział ten utrwała się w kulturze, jest w niej przechowywany i przez nią przekazywany. Stanowi również podstawę kształtowania się kultury. Może to prowadzić do delegitymizacji obcych, czyli oceniania ich skrajnie negatywnie, a nawet zupełnego braku akceptacji³³.

W związku z powyższym w sytuacji styku dwóch kultur dochodzić może do społecznych kategoryzacji i tworzenia się stereotypów. Taka sytuacja wyraźnie widoczna jest na pograniczu śląsko-zagłębiowskim, dlatego chciałabym się skupić właśnie na stereotypach, które tam funkcjonują. Wśród starszych pokoleń wciąż istnieje sporo stereotypów, młodzi ludzie również podkreślają podziały na „swoich” i „obcych”, tyle że częściej w żartach. Mówi się, że aby jechać „za granicę” – np. z Katowic do Sosnowca czy na odwrót – należy mieć paszport.

Przytoczę kilka przykładów zaczerpniętych z przywołanej już pracy Zygmunta Kłodnickiego dotyczącej Goroli i Hanysów, w której autor cytuje liczne wypowiedzi, pokazujące, jak wzajemnie postrzegają siebie Zagłębiacy i Ślązacy. Skupię się jedynie na funkcjonujących na Śląsku stereotypach Zagłębiaków, by pokazać, jak opisane przeze mnie wydarzenia historyczne ukształtowały obraz mieszkańców Zagłębia w oczach sąsiadów, choć nie oznacza to oczywiście, że nie funkcjonuje w Zagłębiu stereotyp Ślązaka. Przytaczam wypowiedzi, które doskonale odzwierciedlają, jak niektórzy Ślązacy widzą mieszkańców Zagłębia, a szczególnie Sosnowca: „Zagłębiacy to ci co mieszkają za Brynicą, Hanysy ich nie cierpią”; „Gorolami nazywamy sąsiadów z Sosnowca. Jest to nazwa obraźliwa. Nie posiadają oni określonej kultury, nie przywiązują wagi do tradycji i folkloru, do konieczności kulturowania zwyczajów. »Niy godajom, bo niy poradzom«. Cechuje ich zazdrość i brak sympatii do Ślązaków. Próbuja wyrażać swoją wyższość poprzez lepszą pracę”; „Najgorsze gorole to som te z Sosnowca (...) Opowiadało się, że była u nich »bieda aż piszczy« a także »bród, smród i ubóstwo« (...), podobno Sosnowiczanie nie mieli nawet ustępów. Dopiero za Gierka sytuacja się zmieniła”; „Szczytem gorolstwa jest być ze Sosnowca”; „Goroli z Sosnowca, Dąbrowy Górniczej, Będzina, Czeladzi i in. pobliskich miejscowości często nazywa się również Zagłębiakami. Obie nazwy mają charakter obraźliwy; mówi się o nich wprawdzie, że są przesadnie »grzeczni« i »stolicowi«, a tak naprawdę

³³ R. Szwed: *Tożsamość a obcość kulturowa*. Lublin 2003, KUL, s. 69–76.

nie mają nic wspólnego z wielkim miastem (...) Pamięta się Zagłębiakom, że przed wojną, podczas strajków w kopalniach śląskich, przyjeżdżali tu do pracy, aby je łamać; stąd nazywano ich »łamistrajkami«; »Gorole pochodzą z całej Polski (...) Dla nas ktoś z Zagłębia to już też jest Gorol. Gorol to Gorol (...), to jest dla nas po prostu osoba obca, w tym sensie, że przyjechała z innej części Polski. A do Zagłębiaków to my pałamy czystą nienawiścią»³⁴.

Takie i podobne wypowiedzi pokazują, że antagonizmy między Ślązakami i Zagłębiakami nadal występują. Potwierdzać to może zawarta w książce *Z dołu widać inaczej* wypowiedź Kazimierza Kutza: »Familijsność Śląska lepiąca była z modelu niemieckiego i to się ściśle łączy z kapitalizmem. Kapitałiści niemieccy cywilizowali swoich robotników. Natomiast po drugiej stronie Brynicy panowały azjatyckie obyczaje, podlegające mentalności cwaniactwa, przekupstwa, donosicielstwa...»³⁵.

Nie zawsze negatywne opinie o Zagłębiakach wyrażane są w tak »ostrej» formie. Najczęściej uwidaczniają się w formie żartobliwych pytań: »Największa wieś w Polsce? ... Sosnowieś (Sosnowiec)»; »Czemu ptaki przelatujące nad Sosnowcem machają tylko jednym skrzydłem? Ponieważ drugim zakrywają sobie oczy!"; »Dlaczego w Katowicach przy Spodku wybudowali takie duże rondo? Aby każdy trzy razy się zastanowił, czy na pewno chce jechać do Sosnowca»³⁶; »Co najlepszego może Cię spotkać w Sosnowcu? Autobus do Katowic" i innych dowcipów: »Poszła baba do spowiedzi i godo ksiendzu: Mom cienszki grzych ... Mom chopa z Sosnowca. A ksiondz na to: Kobieto, to nie jest grzech, ino gańba"; »W szpitalu kobiety, jedna z Katowic, druga z Sosnowca, trzecia Murzynka, urodziły trójkę dzieci. Stało się tak, że dzieci się pomieszały. Ordynator powiedział matkom, żeby wybrały sobie dzieci. Jako pierwsza zdecydowała się kobieta z Katowic – po obejrzeniu noworodków wybrała dziecko czarne. – Dlaczego? – pyta ordynator. Na to katowiczanka: – Mam pewność, że nie jest ono z Sosnowca»³⁷.

W odniesieniu do powyższych rozważań na temat tożsamości regionalnej ważnym zadaniem staje się współcześnie poznanie uwarunkowań kształtowania się tożsamości w zróżnicowanych kulturowo środowiskach, bo to da podstawy do świadomego kreowania i podtrzymywania poczucia tożsamo-

³⁴ Z. Kłodnicki: *Na Śląsk przyjechali Gorole*. Maszynopis.

³⁵ Cyt. za: J. Dziadul: *Czerwone i Czarne*. cyt. wyd., s. 104.

³⁶ Z. Kłodnicki: *Na Śląsk przyjechali Gorole*. cyt. wyd.

³⁷ Tamże.

ści człowieka. Wielokulturowość wymaga przygotowania młodych ludzi do podejmowania dialogu z „Innymi”, do umiejętnego wchodzenia w interakcje z przedstawicielami różnych kultur. Ważną rolę odgrywa na tym polu edukacja. To właśnie ona sprzyja kreowaniu tożsamości otwartej, wielowymiarowej, którą rozumiem jako tożsamość świadomie wybieraną, tworzoną poprzez samodzielny wybór wartości oferowanych przez zróżnicowany kulturowo świat. Człowiek dzięki otwartej tożsamości może ją nieustannie modyfikować wchodząc dialog z „Innymi”. „Inni” nie są traktowani jako „obcy”, lecz jako partnerzy interakcji przyczyniającej się do wzbogacania własnej osobowości dzięki poznawaniu różnorodności.

Niniejszy tekst, jak już zostało zaznaczone, jest jedynie szkicem, próbą opisu podstawowych elementów tworzących tożsamość Zagłębiowską. Szkic ten, ciągle jeszcze uzupełniany i rozszerzany, stanowi podstawę do stworzenia koncepcji pedagogicznych badań nad poczuciem tożsamości mieszkańców Zagłębia Dąbrowskiego, które – mam nadzieję – wskażą pewne tendencje, które można będzie odnieść do innych regionów Polski, mających podobny charakter, i planować działania edukacyjne wspierające kreowanie tożsamości otwartej.

Bibliografia

- Barańska B.: *Tożsamość regionalna mieszkańców Zagłębia Dąbrowskiego w badaniach empirycznych*. W: M. Barański (red.): *Zagłębie Dąbrowskie. W poszukiwaniu tożsamości regionalnej*. Katowice 2001, UŚ.
- Bielecki P.: *Krótką historią o Zagłębiu Dąbrowskim*. Sosnowiec 2011, Forum dla Zagłębia Dąbrowskiego.
- Czepiel K. W.: *Szkoła jako miejsce kreowania tożsamości regionalnej dziecka – rzecz o edukacji regionalnej w Zagłębiu Dąbrowskim*. W: T. Lewowicki, A. Różańska, G. Piechaczek-Ogierman (red.): *Wielokulturowość i problemy edukacji*. Cieszyn – Toruń 2012, Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego, Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP w Warszawie, Stowarzyszenie Wspierania Edukacji Międzykulturowej, Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Dziadul J.: *Czerwone i Czarne*. „Polityka” 2011, nr 42 (2829).
- Kłodnicki Z.: *Na Śląsk przyjechali Gorole*. Maszynopis.
- Krajniewski J.: *Niezwykła granica*. „Nowe Zagłębie” 2009, nr 1.

- Lewowicki T.: *Poczucie tożsamości narodowej młodzieży – stałość i zmienność (uwagi końcowe)*. W: T. Lewowicki (red.): *Poczucie tożsamości narodowej młodzieży*. Cieszyn 1994, UŚ – Filia w Cieszynie.
- Lewowicki T.: *Szkic do teorii zachowań tożsamościowych*. W: T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur (red.): *W poszukiwaniu teorii przydatnych w badaniach międzykulturowych*. Cieszyn 2001, UŚ – Filia w Cieszynie.
- Nikitorowicz J.: *Tożsamość – istota, geneza, wymiary*. W: T. Pilch (red.): *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*. T. 6. Warszawa 2007, „Żak”.
- Nikitorowicz J.: *Dylematy kreowania tożsamości w wymiarze kulturowym*. W: T. Lewowicki, B. Grabowska, A. Różańska (red.): *Socjalizacja i kształtowanie się tożsamości – problemy i sugestie rozwiązań*. Cieszyn – Warszawa – Toruń 2008, Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego, Wyższa Szkoła Pedagogiczna ZNP w Warszawie, Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Przemsza-Zieliński J.: *Historia Zagłębia Dąbrowskiego*. Sosnowiec 2006, Stowarzyszenie Związek Zagłębiowski.
- Skonieczna-Gawlik D.: *Kultura duchowa, społeczna i materialna mieszkańców Zagłębia Dąbrowskiego jako wyznacznik tożsamości Zagłębiowskiej*. W: M. Kaczmarczyk, W. Wojtasik (red.): *Tożsamość – Samorządność – Polityka*. Sosnowiec 2011, Oficyna Wydawnicza „Humanitas”.
- Skonieczna-Gawlik D.: *Stroje ludowe w Zagłębiu Dąbrowskim*. „Nowe Zagłębie” 2009, nr 5.
- Skudrzykowa A.: *Język – istotny składnik tożsamości regionalnej*. W: M. Barański (red.): *Zagłębie Dąbrowskie. W poszukiwaniu tożsamości regionalnej*. Katowice 2001, UŚ.
- Sobecki M.: *Interakcjonizm symboliczny a edukacja międzykulturowa*. W: T. Lewowicki, E. Ogrodzka-Mazur (red.): *W poszukiwaniu teorii przydatnych w badaniach międzykulturowych*. Cieszyn 2001, UŚ – Filia w Cieszynie.
- Sobecki M.: *Niemen – centrum czy peryferia kultury symbolicznej? Kontekst edukacji międzykulturowej*. W: J. Nikitorowicz, A. Sadowski, D. Misiejuk (red.), „Pogranicze. Studia Społeczne” 2011, t. XVII, cz. I.
- Szwed R.: *Tożsamość a obcość kulturowa*. Lublin 2003, KUL.
- Woźniczka Z., Celej P.: *Etos niepodległości*. „Regionalne Studia Polityczne Humanitas” 2010, nr 1.

www.herbzaglebia.pl (30.01.2013).

www.zaglebiedabrowskie.org (30.01.2013).

Zarycki T.: *Wybrane dylematy budowy tożsamości regionalnej*. W: A. Kasińska-Metryka, R. Miernik (red.): *Tożsamość województwa świętokrzyskiego w kontekście kraju i Unii Europejskiej*. Kielce – Katowice 2008, „Unikat 2”.

Determinants of the feeling of regional identity among Zagłębie Dąbrowskie residents

Summary

What the authoress undertakes is an attempt to describe regional identity determinants among the residents of Zagłębie Dąbrowskie – the borderland of Silesia and Lesser Poland – with particular focus on its major town Sosnowiec. The description is made with the application of Tadeusz Lewowicki's Theory of Identity Behaviours, in which six areas are distinguished of identity determinants and identity behaviours. The authoress emphasizes that inhabiting the border area between Silesia and Zagłębie and the historical divisions of Polish territories dating back to the partitions period have been significant for shaping the regional identity of Sosnowiec residents. Historical and geographical factors contributed to the rise of antagonisms between Silesians and inhabitants of Zagłębie, which – as the authoress assumes – may have been strengthening the identity of inhabitants of Zagłębie.

Key words: cultural identity, regional identity, Zagłębie Dąbrowskie, borderland, cultural strangeness, stereotypes

Translated by Agata Cieniałą